

De Schönwalds

Philipp Oehmke (1974) groeide op in Bonn en behaalde een masterdiploma Journalistiek aan Columbia University. Na vier jaar voor het magazine van de gerenommeerde *Süddeutsche Zeitung* te hebben gewerkt, maakte hij de overstap naar *Der Spiegel*. In 2015 verhuisde hij voor zijn werk naar New York, om in 2020 terug te keren naar Berlijn. Oehmke wordt algemeen beschouwd als een van de beste verslaggevers van zijn generatie. Zijn biografie van de Duitse punkrockband Die Toten Hosen stond meerdere weken in *Der Spiegel* bestsellerlijst, net als zijn debuutroman *De Schönwalds*.

Momenteel werkt Oehmke aan een vervolg op *De Schönwalds*, naast zijn werk voor *Der Spiegel*.

Philipp Oehmke

De Schönwalds

ROMAN

Vertaald uit het Duits door Chiara Tissen

MERIDIAAN
UITGEVERS

2024

Eerste druk, september 2024

© 2023 Piper Verlag GmbH, München

© 2024 Nederlandse vertaling Chiara Tissen

Onder mentorat van Elly Schippers, mede mogelijk gemaakt door het ELV

Oorspronkelijke titel *Schönwald*

Oorspronkelijke uitgave Piper Verlag

Omslagontwerp Nanja Toebak

Omslagbeeld Christian Brandl / Pictoright

Foto van de auteur © Karina Rozwadowska

Typografie Wim ten Brinke

Drukkerij Wilco

ISBN 978 94 93305 42 7

NUR 302

www.meridiaanuitgevers.com

 @meridiaanuitgevers

 @meridiaanboeken

 @MeridiaanBoeken

 LinkedIn Meridiaan Uitgevers

Voor Karina, van wie en voor wie alles is.

Inhoud

- 1 Schönwald 9
- 2 Long Island Sound 32
- 3 Von-Melle-Park 80
- 4 Trans-Atlantisch 124
 - 5 Europa 181
- 6 Beethovenhal 279
- 7 Hahnwald 309
 - 8 Zoo 342
 - 9 Leo's 381
- 10 Gendarmenmarkt 410
 - 11 Pesjavar 447
- 12 Morningside Heights 471
 - 13 Templin 521
- Woord van dank 559

Schönwald

Het was pas halfnegen, hoelang zou het hier nog doorgaan en hoeveel zou Hans-Harald nog drinken, vroeg Ruth zich vanaf haar observatiepost af. In een halve eeuw vol sociale verplichtingen had ze haar techniek opgenomen te zijn in een groep en deel te nemen aan het gesprek, terwijl ze er eigenlijk helemaal niet was, geperfectioneerde. Daarvoor hoefde ze alleen zo dicht mogelijk bij een levendig groepje mensen te gaan staan en af en toe geluidloos in hun richting te lachen en tegelijk haar lippen te bewegen.

Ze had zich opgesteld achter de halve cirkel van vrienden van haar zoon, allemaal academici die lesgeven aan universiteiten met klinkende namen als Berkeley of Yale. Ze kende sommige van die jongemannen al tientallen jaren, maar afgezien van een onberispelijk begroetingsritueel hadden ze verder gelukkig geen notitie van haar genomen, een perfecte dekmantel dus. Ruth hoorde dat ze zich afvroegen waar Chris eigenlijk uithing. Liet hij ze allemaal naar die zogenaamd zo belangrijke opening van zijn zus komen, en wie schitterde er door afwezigheid? Hijzelf.

Ruth plukte aan haar mantelpakje en bracht de schouderpartij weer in vorm. Ze was wat dunner geworden, hoewel ze twee keer per week haar schouders trainde met de apparaten in de vrouwensportschool. Terwijl ze steeds tegen Hans-Harald zei dat hij moest oppassen dat hij niet

te mager werd, hoopte ze dat het bij haar niet opviel. Ze was altijd slank geweest en lang voor een vrouw, en met haar één meter negenenzeventig was ze een centimeter langer dan haar man.

Tijdens het pakken thuis in hun voorstad van Keulen had ze geruime tijd nagedacht over wat je aantrok naar de opening van een gay-lesbische boekhandel in Berlijn en had ten slotte, maar nog steeds twijfelend, gekozen voor de 'theaterpremière in de schouwburg van Keulen'-stijl. Niet theatervoorstelling maar première, een categorie hoger, wat betekende: een mantelpakje, zwarte kousen, hoge maar niet te hoge en vooral geen puntige schoenen, en wat sieraden betreft een witgouden ketting, een broche met een groene smaragd en een witgouden armband.

Haar blik dwaalde door de winkelruimte naar haar man, twintig meter verderop. De meesten hier kenden hem als Harry, zo werd hij van kinds af aan genoemd, maar Ruth, die bijnamen uit principe afwees, vond 'Harry' bijzonder ongepast en had haar man als een van de weinigen vanaf hun trouwdag Hans-Harald genoemd. Hans-Harald stond niet in de dode hoek van een groepje, hij stond er middenin. Zijn warme, donkere ogen fonkelden, tijdens het praten sloot hij ze geregeld, een teken dat Ruth na vijftig jaar huwelijk kende. Er was een tijd geweest waarin ze het vreselijk vond hem zo te zien. Zo geamuseerd, zo zichzelf, zo (ze wist dat het een te groot woord was) gelukkig. Hopelijk dronk hij niet te veel. Anders moest ze hem na afloop onderweg naar hun hotel aan de Gendarmenmarkt weer ondersteunen.

Ze had zich lang afgevraagd of hij de reden voor deze opening stiekem niet ook raar vond, maar ze wilde zich niet laten kennen door het hem te vragen. Margot Schuler, de leidster van hun maandelijkse leesclub, had laatst verteld dat ook de grote boekhandels tegenwoordig een

hoekje voor ‘kwere literatuur’ inrichtten. En als Margot met haar vierenzeventig jaar die genreaanduiding niet zo provocerend nonchalant had gebruikt, dan had Ruth wel doorgevraagd. Maar nu moest ze, onder het voorwendsel dat ze even verse koffie ging halen, met een onopvallend gebaar op weg naar de keuken haar buitenproportioneel grote smartphone van het dressoir graaien om snel, terwijl de koffie zijn laatste rochelende doorloopgeluiden maakte, op Google het begrip ‘kwere literatuur’ in te tikken.

Het was Ruth wel duidelijk dat het niet echt zo heette, maar ze moest ergens beginnen. Ze was geïrriteerd. Ze zou het nooit hardop zeggen, maar eerlijk gezegd was zij in die leesclub de enige die literatuur en boeken van elkaar kon onderscheiden. Die niet alleen graag las omdat je dat, afkomstig uit een bepaalde generatie en een bepaald milieu (naoorlogse Bondsrepubliek, hoogopgeleid), nu eenmaal deed.

Het eerste resultaat dat het zoekbegrip ‘kwere literatuur’ opleverde was van het verbond van lesbiennes en homo’s met de titel: *Corona. Uitwerking op lesbiennes, homo’s, biseksuelen, transgenders*, gepubliceerd op een website met de naam queer.de. Daar had je het: kweer ofwel queer.

Wat was de wereld toch eenvoudig geworden en tegelijk oneindig ingewikkeld. Bij het koffiezetapparaat in de keuken van hun huis in Keulen was ze heel even trots geweest. Ze was de laatste tijd trouwens toch steeds handiger geworden met haar smartphone, in tegenstelling tot Hans-Harald. Ze kon whatsappen en facetimen en ze had de emoji’s ontdekt.

Merkwaardig genoeg waren haar vaardigheden in de omgang met haar smartphone omgekeerd evenredig gegroeid met de wanhopige radeloosheid van Hans-Harald

over zijn toestel, dat hopeloos verouderd was.

Op de etalageruit van de boekhandel die haar dochter Karolin, de middelste van hun drie kinderen, vanavond in Berlijn opende in een buurt die verder leek voorbehouden aan wedkantoor-tjes, shishalounges en juweliers die goud opkochten, stond nu dus: *THEY/THEM. BOEKHANDEL VOOR QUEER LITERATUUR.*

Queer betekende niet per se lesbisch, had Ruth haar vriendinnen in Keulen wellicht iets te agressief uitgelegd, toen ze vertelde over de ophanden zijnde Berlijn-reis die Hans-Harald en zij zouden maken: liever met de trein dan met de auto, het mooie hotel aan de Gendarmenmarkt, niet al te ver, maar toch in een heel andere, aangename buurt dan het appartement van hun dochter, waar vaak junkies in het portiek lagen.

‘Maar ook niet hetero,’ had Gabriele Bongarts ertegen ingebracht en daarmee de aanzet gegeven tot de vraag: ‘Wat dan wel?’

‘Je bent of homo- of heteroseksueel. Daartussen is niets.’ Dat was natuurlijk Christa König met haar lage, angstaanjagende stem en haar, zoals Ruth vond, al even overzichtelijke wereldbeeld. Want juist dat of-of klopte niet meer in een veranderende wereld. Ruth wist uit haar hoofd op te dreunen wat er verder nog aan genderidentiteiten in aanmerking kwam. Ze kon zonder zich te verspreken ‘lhbtiq+’ zeggen en uitleggen welke letter waarvoor stond. Lesbisch-homo-biseksueel-transgender-intersekse-queer met de plus voor bijvoorbeeld aseksueel of panseksueel.

‘Mama,’ had Karolin gezegd, ‘wanneer je een Facebook-profiel aanmaakt heb je al zeventig genders om uit te kiezen.’ Karolin had haar tijdens lange avonden herhaaldelijk het concept van haar winkel uitgelegd, en ook waarom het altijd al haar droom was geweest om zo’n winkel

te openen. Dat had Ruth verbaasd, bijna veertig jaar lang had ze niets geweten over de levensdroom van haar dochter. Toen Karolin na een jaar kunstacademie gelukkig geswitcht was naar kunstgeschiedenis, had ze zich het leven van haar dochter altijd voorgesteld als curator bij een stedelijk kunstmuseum of misschien aan de universiteit, en natuurlijk met een man en kinderen.

Maar in plaats daarvan moesten die zeventig genders, of hoeveel het er ook waren (behalve één, namelijk het mannelijke) in de vandaag te openen boekhandel voorhanden zijn. Karolin had de winkel samen met een, zoals ze nadrukkelijk zei: *een*, niet *haar* vriendin, opgezet. Hoe zo'n gespecialiseerde boekhandel zich financieel staande moest houden was Ruth, ook na diverse presentaties van hun zogenaamde businessplan dat was opgesteld door een vriend van Karolin, van wie Ruth altijd had gehoopt dat het *haar* vriend was, nog steeds een raadsel als niet eens Jonathan Franzen of voor haar part tenminste Joachim Meyerhoff er te koop was.

'Kom toch eens los van die mannelijke blik, mama,' had Karolin gezegd. 'Daar gaat het toch niet om. Het gaat erom dat de door de patriarchale maatschappij niet gehoorde en monddood gemaakte stemmen bij ons hun eigen plek krijgen. Een *safe space*, weet je wel?'

Het probleem dat Ruth met dit alles had, was dat ze zichzelf haar leven lang, juist waar het intellectuele en maatschappelijke stromingen betrof, als moderne vrouw had beschouwd en daar trots op was. Maar de kenmerken waaraan een vooruitstrevende manier van leven en denken tegenwoordig moest voldoen, biologisch eten, pilates, genderneutraal taalgebruik, identiteitspolitiek, vond ze, als ze heel eerlijk was, allemaal onzin. Moest je dan je gezonde verstand volledig uitschakelen, alleen om met de tijd mee te gaan? Vroeger, in de oude Bondsrepubliek,

was het makkelijker geweest om modern te zijn. Toen ze in 1966 in Tübingen begon te studeren had ze een abonnement op *Die Zeit* genomen en was ze de daaropvolgende vijf jaar, met de krant opgerold onder haar arm, door het Duits Instituut gewandeld. Zoals alle germanistiekstudenten uit de late jaren zestig las ze Hermann Hesse, maar in tegenstelling tot de hippies en de rebellen, die van het kitscherige *De steppewolf* hielden, zag zij in de contemplatie van *Het kralenspel* het sterkste werk van Hesse, want dat was, zoals ze haar medestudenten vertelde, zijn groet aan Thomas Mann. Als jonge echtgenote las (en begreep) ze *Liefhebben: een kunst, een kunde* van Erich Fromm, als jonge moeder de progressieve opvoedkundige boeken van Alice Miller.

Ruth had, ook al was het lang geleden, zoveel tijd doorgebracht aan literatuurwetenschappelijke instituten van West-Duitse universiteiten, dat klachten over het patriarchale perspectief niet nieuw voor haar waren, en het was niet zo dat ze het intellectueel gezien niet begreep of steunde, maar toch stond het hele circus eromheen haar regelrecht tegen. Vrouwenboekhandels had je al sinds de jaren zestig, toen heetten ze ‘roze boekhandels’ en Ruth vond ze destijds al verstikkend. Tegenwoordig voorzagen mensen als Karolin en haar partner (zakenpartner, hopelijk niet levenspartner) de roze boekhandels van nieuwe etiketten en acroniemen en presenteerden die als doorbraak in de gendergeschiedenis. Eten direct van de boer had ze met haar vader al begin jaren vijftig gekocht. Dat was wat arme mensen kochten (zij waren niet arm, maar Ruth scheidde genoeg in het idee dat ze dat toen waren). Tegenwoordig noemden haar kinderen dat *Farm to table* en het kostte een vermogen. Ruth wist dat ze dergelijke opmerkingen tegenover Karolin niet moest maken.

Sinds een paar jaar koesterde ze de hoop dat ze haar

eigen ontevredenheid wellicht beter kon verdragen als tenminste haar kinderen (en in geringere mate ook Hans-Harald) gelukkig waren. Voor zover ze wist had haar dochter geen man, en al helemaal geen kinderen, en woonde ze in een gebouw waar het trappenhuis door junkies als slaapplaats gebruikt werd. Als het dan deze queer boekwinkel was waarin Karolins tevredenheid zich manifesteerde, dan zou Ruth haar daarin steunen. Daarom hadden Hans-Harald en zij ook niet lang gearzeld toen Karolin vroeg of ze zich konden voorstellen om met een startkapitaal over de brug te komen voor de oprichting van haar onderneming. Met de vooruitziende blik dat de generatie van hun kinderen er waarschijnlijk niet meer op kon rekenen dat ze het automatisch beter zouden hebben dan hun ouders, had Ruth dertig jaar geleden een bedrag belegd waarvan ze winst en verlies bijna dagelijks op haar iPad controleerde. Het geld hiervoor kwam uit de erfenis van haar ouders. Behalve aan de verbouwing van de gastenbadkamer en een paar cruises, met de postboot door de fjorden en met de Queen Mary II naar New York, kon ze weinig bedenken waaraan ze het voornamelijk in staatsobligaties belegde geld zinvol kon besteden. Zinvol, daar kwam het voor haar op aan. Haar vader had zo hard gewerkt voor dat geld. Hij kwam weliswaar uit een goede theologenfamilie, maar na de oorlog hadden ook zij niet veel meer. Overdag had hij als timmerman kapotte kastenwanden en gebroken stoelen gerepareerd, 's nachts had hij wiskunde gestudeerd, en dan had hij ook nog drie dochters en twee zonen thuis.

Zeventig jaar later ging het geld dus naar een gay-lesbische boekwinkel of iets dergelijks. Dat was blijkbaar de loop der dingen. Toch was het beslist in de geest van haar vader geweest om zijn kleindochter te steunen bij het opbouwen van haar bestaan. Bovendien was Karolin de laat-

ste van de drie kinderen die aanspraak maakte op de grootouderlijke financiële injectie. Christopher, hun oudste, had die al eind jaren negentig gebruikt voor zijn studie in New York, zodat hij eindelijk naar Amerika kon, het land van zijn dromen, en Benni, de jongste, had van zijn 100.000 euro (plus inflatiecompensatie, dat had Ruth minutieus uitgerekend) een prefabwoning laten bouwen op een 'door AfD-stemmers omsingeld weiland,' zoals Christopher het altijd noemde, aan de rand van een bos in de buurt van Templin.

Benni was er al sinds de vroege ochtend en had Karolin geholpen de laatste kasten aan de muur te bevestigen, die volgestouwd met queer boeken duidelijk begonnen te wankelen. Karolin was niet op het idee gekomen dat de boekenkasten konden omkieperen, het was Benni's vrouw Emilia geweest die plotseling begon te schreeuwen toen haar twee zoontjes, August en Otis, langs de planken naar boven probeerden te klimmen. Achter de rug van Benni's vrouw had Karolin haar ogen verdraaid. Het overdreven beschermingsregime dat Emilia op haar kinderen botvierde had de halve familie de afgelopen jaren al op de zenuwen gewerkt, maar een uitbreiding van dat regime naar haar boekhandel was werkelijk 'de limit!', had Karolin gezegd.

Ruth had met al haar beschikbare mentale kracht geprobeerd de kleine ergernis te negeren. Haar brein berekende bliksemsnel welk effect die ergernis zou hebben op de toekomst, in dit geval dus op het verloop van de dag waarvoor ze speciaal uit Keulen was gekomen: Benni zou, ook al vond hij het zelf belachelijk, partij kiezen voor zijn vrouw en dus tegen zijn zus. Dat haar kinderen goed met elkaar overweg konden, nee, meer dan dat: dat ze het liefst nooit een conflict hoefden uit te vechten, dat was

het allerbelangrijkst, had Ruth jaren geleden voor zichzelf bepaald. En zodoende had ze tot haar grote opluchting vastgesteld dat Benni al zo vroeg gekomen was om zijn zus bij de voorbereidingen te helpen en zonder commentaar pluggen in de muur stond te rammen, zodat Karolins boekenkasten niet op de kinderen konden vallen.

Maar op welke kinderen eigenlijk, dacht Ruth toen, en ze deed gauw haar best de bitterheid die haar overviel weg te poetsen. Welke kinderen zouden uitgerekend in een queer boekhandel verzeild raken? Die van Karolin in ieder geval niet, zij had geen kinderen. En na alles wat Ruth hier op het openingsfeest zag, zou dat ook niet zo snel veranderen.

Christopher was er nog steeds niet, het liep al tegen negenen. Ruth kon horen hoe zijn vrienden (ze had zich de afgelopen tien minuten geen millimeter van haar uitkijkpost verwijderd) overlegden naar welke bar ze hierna zouden gaan, als Chris er dan nog steeds niet was.

En juist toen in Ruths hoofd het rampscenario zich wilde voltrekken dat Christopher niet zou verschijnen op de grote dag van zijn zus, terwijl hij afgelopen nacht toch speciaal uit New York was gekomen, door zijn airmiles geüpgraded naar businessclass, zodat hij kon slapen en fit zou zijn voor de opening (ze was steeds zo bezorgd dat hij door zijn beroep en tussen de tijdzones op zijn vele reizen overwerkt raakte, dat ze vergat dat ze dat opgeklopte businessgedoe van hem eigenlijk verafschuwde en daar zelfs karakterzwakte in zag) – dus juist toen de catastrofe die Christophers afwezigheid voor de verhouding tussen haar kinderen zou betekenen in haar hoofd vaste vormen aan begon te nemen, hoorde Ruth ergens voor in de winkel iets uiteenspatten.

Ze kon niet zien waar het geluid vandaan kwam, maar vervolgens hoorde ze geschreeuw en ten slotte een ge-

dempt gefluister. Haar blik dwaalde door het vertrek naar Hans-Harald, die op het gespat in zijn groepje eerst met een grappig bedoeld 'hu!' had gereageerd, maar toen niemand lachte een serieus gezicht had getrokken.

Daarop volgde er weer een spattend geluid, harder dan het eerste, maar misschien leek dat alleen maar zo omdat het nu stil was in de winkel. De gasten in het achterste gedeelte van de zaak drongen naar voren, waar ze kennelijk al leken te weten wat er aan de hand was. Ruth moest vanuit een soort zijkamertje de hoek om en in de flessenhals tussen de verschillende ruimtes liep het vast.

Ze informeerde in het gedrang bij een soort fabelwezen naast haar, duidelijk een jongeman, slungelachtig, met een door pommade vastgeplakte scheiding en in een grijs krijtstreppak met bretels eronder. Bretels onder een krijtstreppak, dat had Ruth voor het laatst bij haar vader gezien.

'Weet u wat er is gebeurd?'

Met een glasheldere vrouwenstem antwoordde het fabelwezen in krijtstreep: 'Er is iets tegen het raam gegoooid. We hadden gisteren al ruzie met ze. En eergisteren. Vanwege het nazigeld.'

Ruth begreep er geen jota van. 'Ruzie met wie? Met nazi's?' Niet dat ze in Berlijn niet alles voor mogelijk hield.

'Nee, niet met nazi's,' zei het fabelwezen over zijn of haar schouder. 'Met de Instagram-jongeren.'

Toen Ruth samen met de andere gasten eindelijk het voorste deel van de winkelruimte in schuifelde, dacht ze dat ze in een ongeluk was terechtgekomen. Er droop bloed van de kleine etalageruit waarop Karolin en Benni die middag nog met veel pijn en moeite de woorden THEY/THEM hadden geplakt. Bovendien liep er iets stroperigs zwarts langs de ruit naar beneden. Waar het glas weliswaar versplinterd maar niet gebroken was, had zich

een patroon van mooie concentrische cirkels gevormd. Iets of iemand moest ertegenaan geknald zijn.

Automatisch zochten Ruths ogen haar kinderen. Daar was Karolin. Haar verbijsterde blik vervulde Ruth ogenblikkelijk met verdriet, maar gewond was Karolin niet. Ook Benni was ongedeerd, hij joeg zijn kinderen voor zich uit, aangespoord door Emilia, die tegen hem schreeuwde: 'Breng de kinderen in veiligheid. Het is een terreuraanslag!'

Daarop trad Ruths door decennialange oefening dwangmatig geworden reflex in werking, namelijk om elk ongeluk als 'niet zo erg' te bestempelen. Terwijl de meeste bezoekers zich van de etalage verwijderden, zette Ruth een stap dichterbij en bekeek de ruit.

'Het is maar verf, alleen maar verf,' riep ze de winkelruimte in. 'Niet zo erg, kun je er vast afspoelen!' Het moesten inderdaad verfzakjes zijn geweest die tegen het raam waren gevlogen, en buiten stonden geen terroristen maar zo'n twaalf tot vijftien woedende jonge buitenlanders, zoals je ze vroeger zou hebben genoemd. Sommigen droegen protestborden, ze waren vreemd genoeg allemaal gekleed zoals de openingsgasten: met een hoog boven de heupen zittende broek en roze, rode of blauwe strengen in het haar, sommigen met vervilte vlechten, die dreadlocks heetten zoals Karolin haar verteld had en die oorspronkelijk Jamaicaans of Tanzaniaans waren.

En toen zag ze Christopher. Hij was er! Hij was de opening van zijn zus niet vergeten, hij had ook niet plotseling iets beters te doen gehad en er was ook niets ingewikkelds tussen gekomen, zoals zo vaak. Nee, hij stond buiten tegen de demonstranten te schreeuwen. Voor zijn zusje! In het Engels! Hij was inmiddels toch een echte New Yorker en zou zich niet laten intimideren door een paar kinderen met dreadlocks. Waarschijnlijk stond hij al de hele

tijd buiten en had hij geprobeerd de aanslag te verhinderen.

‘Are you calling me a Nazi, too?’ brulde Christopher nu.

Dat vond Ruth ondanks haar blijdschap over de inzet voor zijn zus toch een beetje onaangenaam, te hard, te veel. Wat die verbommensmijters ook voor probleem met haar zoon en vast ook met haar dochter hadden, Ruth had het liever discreet opgelost. Maar daarvoor leek het te laat. Christopher had sinds zijn vijftiende allerlei medemensen, niet alleen leraren en politieagenten, nazi genoemd, bij hem had je zelfs de ‘SPD-nazi’, een begrip waarmee hij vooral zijn vader bedoeld had. Ruth vond die lichtvaardigheid van haar zoon beledigend voor de mensen die werkelijk geleden hadden onder de nazi’s (niet dat ze zulke mensen kende). Dat Christopher in het Engels nu dwars over de stoep weer iets over nazi’s stond te schreeuwen vond Ruth niet alleen pijnlijk, ze vond het onverdraaglijk, onsmakelijk zelfs.

En wat was dat voor gedoe met die nazi’s? Wat hadden nazi’s met de opening van een boekhandel te maken?

Ze had zich ingesteld op interessante discussies over discriminatie van homoseksuelen en zich ook een beetje voorbereid door betekenisvolle passages te herlezen in *Tonio Kröger* en *Unordnung und frühes Leid* en natuurlijk in *Dood in Venetië* van Thomas Mann. Ze had zelfs voor zich gezien hoe ze in een geanimeerd gesprek een modieuze homo uitlegde dat homoseksualiteit geenszins een modern fenomeen was, zoals hij misschien leek te denken, maar al bij Thomas Mann behandeld werd, alleen noodgedwongen subtieler dan homoseksuelen er vandaag de dag over konden praten. Ze zag daarin een bijna ideale gelegenheid om haar favoriete punt te maken, namelijk dat de mensen het vroeger moeilijker hadden, ook de homoseksuelen.